

Tatjana B. Cvjetićanin*Narodni muzej u Beogradu*

t.cvjeticanin@narodnimuzej.rs

Prekretnice i brane na rimskoj granici: institucionalni autoritet, rimsko nasleđe i projekat Đerdap

Apstrakt: Iako arheološka iskopavanja Đerdapa predstavljaju veliku prekretnicu u srpskoj arheologiji, uloga dva velika istraživačka projekta Đerdap I i Đerdap II u razvoju kako same discipline tako i ovdašnje arheološke zajednice i dalje traži prepoznavanje i preispitivanje. U odgovoru na pitanje da li je veliki korpus informacija dobijenih ovim istraživanjima uticao na promenu tumačenja rimske prošlosti i procesa u rimskom periodu, kao i na prezentacije rimske granice na Dunavu, predstavljeni su pojedini aspekti naučno-istraživačkih projekata Đerdap I i Đerdap II i njihov uticaj i na interpretativne okvire za rimski period.

Ključne reči: istraživački projekti Đerdap, rimska granica, interpretacija, romanizacija, arheološko nasleđe, prezentacija, institucionalni autoritet

Arheološki lokaliteti duž Dunava, posebno rimska utvrđenja, poznati su još od 18, a posebno 19. veka (V. V. Mihajlović 2018; Kostić 2011) i od tada su u stalnom fokusu istraživača. Izgradnja hidroelektrana Đerdap I kod mesta Sip, nedaleko od Kladova, te Đerdap II, kod Kusjaka, u relativnoj blizini Negotina, omogućila je ekstenzivno istraživanje zone ugrožene stvaranjem akumulacionih jezera, poteza dunavske obale od Rama do zaleđa Negotina. Kako zbog obilja pokretnog arheološkog materijala i velikog broja otkrivenih struktura i istraženih nalazišta, tako i zbog načina organizacije samih istraživanja i njihovih ciljeva, ova dva velika istraživačka projekta predstavljaju prekretnicu u različitim aspektima discipline i bitno su obeležila srpsku arheologiju. Interdisciplinarnost, metodološki standardi, rađanje koncepta preventivne zaštite i integrativne zaštite nasleđa ili podjednak fokus na istraživanju i prezentaciji samo su neke od trajnih vrednosti ovih projekata.

Međutim, značaj đerdapskih projekata za razvoj arheologije u Srbiji – arheološkog znanja i prakse, kao i same arheološke zajednice i odnosa unutar

nje – izuzetno retko je tema. U ovom radu dotičem se samo nekih aspekata naučno-istraživačkih projekata Đerdap I i Đerdap II – skroman prilog budućim istraživanjima pitanja važnih za istoriju arheološke discipline u Srbiji, usmeravajući pažnju posebno na odnos prema naučnoj građi i arheološkom nasleđu rimskog perioda. Glavno je pitanje vezano za interpretativne okvire, odnosno za pitanje da li je veliki korpus informacija dobijenih istraživanjem uticao na promenu tumačenja procesa u rimskom periodu i prezentacije rimske granice na Dunavu.

Uzburkane vode Dunava

Đerdap I realizovan je u periodu od 1964. do 1971. godine. „U međunarodnim okvirima tog vremena Projekat Đerdap I bio je prvi, najveći i najskuplji naučno-istraživački program interdisciplinarne zaštite i istraživanja prirodne i kulturne baštine Dunava“ (Bikić i Šarić 2017, 67). Cilj projekta, s obzirom na to da su gotovo svi istraživački punktovi bili ispod buduće kote potapanja i u budućnosti ili teško dostupni ili nepovratno izgubljeni, bio je prikupljanje i dokumentovanje na jedinstven način što je više moguće podataka i materijala, a po uputstvima Arheološkog instituta i novouspostavljenim standardima za metodologiju arheoloških istraživanja (Bikić i Šarić 2017, 68–69).

Koordinator istraživanja bio je Arheološki institut u Beogradu, a projektom je rukovala, „kada su konačno prevladani parcijalni interesi pojedinih ustanova“, Republička komisija za naučna istraživanja i zaštitu spomenika kulture i prirode u Đerdapu, čiji je predsednik bio dr Lazar Trifunović, a sekretar dr Borislav Jovanović (Trifunović 1984, 1). Za potrebe projekta formirane su i četiri stručne komisije koje su vodile pojedine istraživačke segmente: za arheološka, prirodnjačka¹ i etnografska istraživanja, te za premeštanje spomenika kulture. Iako bi se moglo pomisliti da je je jedan od organizatora Đerdapa I bio i Narodni muzej, posebno zbog rukovodećeg mesta u projektu tadašnjeg direktora muzeja, Lazara Trifunovića, i mesta u Savetu instituta, ovo nije bio slučaj. Nije bilo partnerskih odnosa.

Status i organizaciona struktura Arheološkog instituta bitno su se promenili 1961. godine, kada je institut ponovo zasnovan, sada kao samostalna naučna institucija, sa novim zadacima – „da naučnim metodama radi na proučavanju,

---

¹ Rezultati rada u oblasti istraživanja prirode ubrzo su bili vidljivi: zahvaljujući i naporima Republičkog zavoda za zaštitu prirode formiran je Nacionalni park Đerdap sa utvrđenim oblastima prirodnih retkosti. Sačuvana geološka i prirodna celina upisana je 2020. godine na UNESCO svetsku listu geoparkova, a upravo će NP Đerdap biti nosilac aktivnosti geoparka ([www. http://rs.n1.info.com/SciTech/a619270/Djerdap-na-UNESCO-svetskoj-listi-geoparkova.html](http://rs.n1.info.com/SciTech/a619270/Djerdap-na-UNESCO-svetskoj-listi-geoparkova.html), pristupljeno 15. 7. 2020).

istraživanju i rešavanju svih pitanja u oblasti arheologije“ (Bikić i Šarić 2017, 24, 47). Čini se da je ovaj novi status bitno uticao na ambicije instituta u projektu. Takođe, na ovaj način, poteškoće utvrđene nakon deset godina rada na što sistematičnijem povezivanju arheoloških aktivnosti i delatnika mogle su da budu uklonjene – „*lokalističke* težnje pojedinih institucija i *individualistička* shvatanja pojedinaca“ i „tendencija pojedinih ustanova da dođu do arheološkog materijala, pre svega radi *popunjavanja svojih vitrina*, ne vodeći dovoljno računa o postavljanju i rešavanju naučnih problema“ (Bikić i Šarić 2017, 17–18).²

Prepoznajući priliku da se konačno ustoliči kao jedini pravi (naučni) autoritet, kako time što je u stanju da samostalno vodi najveći i najskuplji projekat do tada tako i time što sam određuje ko dobija pravo na arheološki teren, odnosno na *otkrića* – i time i autoritet (Pruitt 2011; Ćosić 2016), institut je uspostavio hijerarhiju nalazišta na osnovu njihove potencijalne naučne vrednosti, a potom i hijerarhiju među istraživačima, gde su arheolozi iz instituta vodili velike i, u stručnoj i u naučnoj javnosti, najvidljivije lokalitete, za koje se smatralo da pružaju priliku za brojne pronalaskе.³ U iskopavanjima jesu učestvovali i arheolozi iz drugih institucija, ali samo kao pojedinci, po pozivu instituta, a ne kao predstavnici svojih ustanova.⁴ Ovome se snažno i javno bio suprotstavio Lazar Trifunović, smatrajući da borba za prestiž među pojedinim stručnjacima i institucijama usporava radove na Đerdapu (Kruljac 2009, 125).

Naime, nedeljnik *Duga* organizovao je javnu diskusiju o problemima istraživanja Đerdapa, u kojoj su učestvovali predstavnici projekatana, visokoškolskih ustanova, jugoslovenskog, republičkog i gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture, Društva konzervatora SFRJ, Instituta za arhitekturu i urbanizam, Arheološkog instituta i Narodnog muzeja u Beogradu. Javna diskusija je objavljena u *Dugi*, 7. marta 1965, godine, u rubrici „Debatni sto“ pod naslovom „Crveno slovo nad Đerdapom: hoće li vode Dunava potopiti istoriju?“ (Kruljac 2009, 125). Trifunovića je zbog nastupa u debati *prozvao* Arheološki institut i usledio je njegov veoma oštar odgovor. Savet arheološkog instituta tražio je od Trifunovića obrazloženje izjave date u nedeljniku *Duga*, koja se odnosi na rad instituta na ugroženom arheološkom području Đerdapa, a koju tretiraju kao „nelojalnu“. Uz obrazloženje postavljeno je i pitanje „umesnosti i moralne održivosti“ njegovog daljeg učešća u Savetu. Trifunović je odgovorio da je ono što je „rekao

² U svim citatima kurzivom ispisane reči ili sintagme obeležila je (naglasila) autorka.

³ U proizvodnji arheološkog znanja posebnu ulogu ima direktan, originalan – prvi – pristup arheološkoj građi, predmetima i lokalitetima: otkrivanje garantuje autentičnost i istinitost (interpretacija o) prošlosti. Pristup – posebno rukovođenje arheološkim terenom, omogućava otkrića, a ona obezbeđuju autoritet i moć (Pruitt 2011).

⁴ Iz Narodnog muzeja učestvovali su – od 1967. godine – samo Ljubiša Popović, Miloje R. Vasić i Branka Jeličić u istraživanjima u Malom i Velikom Golubincu, prvi kao rukovodilac. Vasić je bio potom i u arheološkoj ekipi na Čezavi (Kruljac 2009, 125).

ПОСЛЕ СЕНЗАЦИОНАЛНОГ АРХЕОЛОШКОГ ОТКРИЋА НАСЕЉА У ЋЕРДАПУ:

„ЈОШ НИСМО ОТКОПАЛИ ЦЕНТАР“

● ДОЦЕНТ ДР ДРАГОСЛАВ СРЕЈОВИЋ УПОЗОРАВА НА НОВА ЕВЕНТУАЛНА ИЗМЕНАЂЕЊА ● СКУЛПТУРЕ У ПРИРОДНОЈ ВЕЛИЧИНИ НАЈСТАРИЈЕ У ЕВРОПИ

● ПРЕ 8.000 ГОДИНА — ИДЕАЛНО АРХИТЕКТОНСКО РЕШЕЊЕ НАСЕЉА

ВЕЋ ДРУГИ дан готово сви помичу досад анонимни Лепенски Вир — због ретког археолошког открића. Још није одјекнуло у свету, али сигурно је да ће за нека бити животно заинтересовани листови сви европски и балкански археолози. Јер, насеље откривено на обали Дунава, 14 километара од Дољег Миланова узровиће заисте (и битне) измине уобичајне. Пронађено је једно од најстаријих насеља настало пре 8.000 година. А у њему остаци 44 куће и 23 скулптуре, што је досад најзначајније.

ДР ДРАГОСЛАВ СРЕЈОВИЋ ПРИКАЗУЈЕ ГЛАВУ ПРОНАЂЕНУ У ЛЕПЕНСКОМ ВИРУ

Почели су да копају првог пролећа године. У ПОЧЕТКУ смо открили вади да вајничко из уобичајне археолошке историје из вајничког доба. А тајна, али на светлост... Садржила смо вајнице само вајничког доба. Али, баш време године нашла смо на обали Једне куће, трансформација обима. Мање је је изнемајна откриће на том месту. Јер то није само скулптура културе и ни неочекивано вајничко доба... Дотада смо улазили на Једну кућу и старије времена...

Још мешају са песком и, вероватно, водом. Породом су се чистили, као сличне посуде. У отмиштима има беличастог песка... Жители су били довици и сиберијанци.

Према скулптуре Европе

И На досад ископаном подручју, верујемо, смо што смо нашли су према скулптуре у сиберијској историји. Ова скулптура се измишља гласно вајничко доба у природној величини, уградњеним су и обрађени на Мезолитском, а скулптурани су у античком стилу. Ова глава вајничког вајника смо и гласно животног. И он су у монументалним вајницама. На вајничкој историји вајничко су 6.000 година пре наше ере.

Лепенско, такмич, вајнич и мањка.

Нова праисторија

— Центри по свему открића имамо, сам вајничког и показује, и вајничког вајничког вајника, то није ретког вајничког вајника. Јер смо што смо открића излазили из...

Sl. 1. Velika otkrića Đerdapa I: Lepenski Vir

Fig. 1. Grand discoveries of the Iron Gates I project: Lepenski Vir

tačno i istinito... (i) da đerdapsku akciju treba raspraviti otvoreno, bez taktiziranja, šuškanja i lažnog malograđanskog morala“. Suština problema je navedena nekoliko redova kasnije; oštro protestuje, kao direktor Narodnog muzeja, protiv pozivanja pojedinaca na saradnju, a ne ustanova, jer to potcenjuje Muzej i ljude koji u njemu rade: „takav akt je krajnje nekorektan, diskriminatorски i opterećen nezdravim ličnim ambicijama“.⁵ Ipak, sukob se prevazilazi i Muzej daje svoj doprinos i kao ustanova, posebno u pogledu prezentacije. Dvadesetak godina kasnije, Trifunović o ovom odnosu mudro i vešto govori da je Arheološki institut bio „stožer oko kojeg su se okupljali brojni spoljni saradnici i mnoge kulturne i naučne ustanove“ (Trifunović 1984, 2), a da je angažovanje mladih naučnika Đerdap pretvorilo u „veliki arheološki poligon i ogromnu *moralnu školu*“ (Trifunović 1984, 3).

Ipak, najznačajnije otkriće pripalo je mladom istraživaču iz akademske zajednice, docentu Dragoslavu Srejiću: naselje Starčevačke kulture koje mu je dodeljeno da istražuje neočekivano je izraslo u jedinstven mezolitski lokalitet (Sl. 1), na osnovu kojeg se rezultati projekta internacionalizuju, a u jugoslovenskoj javnosti dobijaju maksimalnu vidljivost (Trifunović 1984, 2; Srejić 1984;

⁵ Izvod iz zapisnika sa sastanka užeg Saveta instituta, koji je poslat Trifunoviću: Arhiv Narodnog muzeja, akt 342/1, od 1. 4. 1965. Trifunovićev odgovor: Arhiv Narodnog muzeja, akt. br. 342/2, od 3. 4. 1965.

Kruljac 2009, 126–127) i obezbeđuju finansijsku sigurnost svim istraživanjima.⁶ I druga su naselja, nekropole, utvrđenja ili komunikacije praistorijske, rimske i srednjovekovne epohe, na potezu od Rama do Sipa (45 nalazišta), tada postali poznati u evropskoj nauci (Starinar 1984).

Najveći projekat u Srbiji bio je uspešan kada je reč o prikupljanju evidencije: „ne treba zaboraviti da je ovo najteži i najjobimniji zadatak koji je do sada imala naša arheološka nauka i mi već sada možemo reći da je ona taj ispit položila“ (Trifunović 1969). Međutim, nije bio toliko uspešan u publikovanju rezultata. Osim kratkih, sumarnih izveštaja, koji su se redovno objavljivali u *Arheološkom pregledu*, od 1965. do 1971. godine, *Lepenski Vir*⁷ dugo je bila jedina monografija koja se pojavila o nekom tada istraženom đerdapskom lokalitetu. Do prve monografije o nekom nalazištu iz rimskog perioda proteklo je bezmalo četiri decenije.⁸

Nalazi sa lokaliteta Lepenski Vir bili su u centru pažnje i prve muzejske prezentacije, organizovane u decembru 1967. godine, u Narodnom muzeju, „povodom novootkrivenog naselja u Đerdapu“ (Prodanović 1982, 25, kat. 96), u saradnji sa Arheološkim institutom. U Galeriji Srpske akademije nauka i umetnosti – pretpostavljamo ponovo zahvaljujući Trifunoviću i poziciji koju je imao u savetu novootvorene galerije⁹ – održana je 1969. godine izložba „Stare kulture u Đerdapu“, koja je „pružila uvid u petogodišnje istraživačke radove“ i u javnosti popularisala arheologiju (Trifunović 1969). Sledeće predstavljanje rezultata

Sl. 2. Plakat izložbe *Arheološko blago Đerdapa*

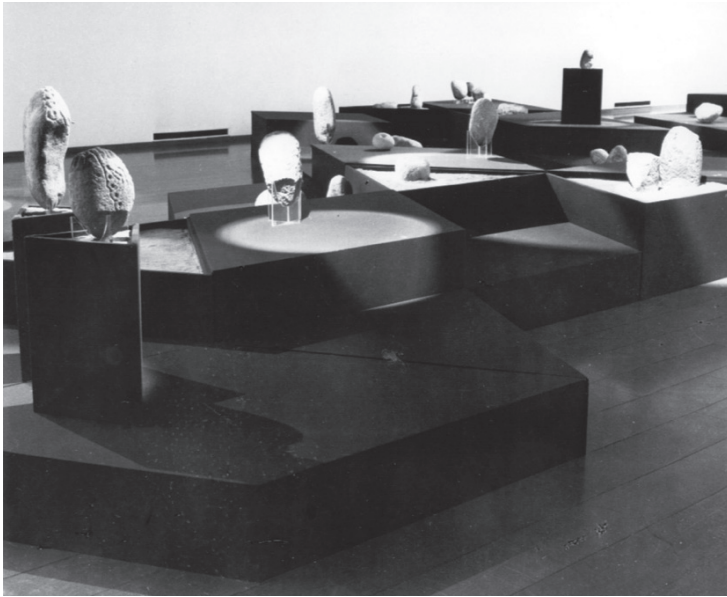
Fig. 2. Poster for the *Treasures of the Iron Gates* exhibition

⁶ „Preokret je nastao 1967. godine kada su pronađene skulpture na Lepenskom Viru. Nama je prosto preko bilo potrebno jedno takvo *senzacionalno, spektakularno i vrhunsko otkriće* i ja sam znao kad sam ih prvi put video da je sudbina đerdapskih radova *pozitivno rešena*“ (Trifunović 1984, 2).

⁷ Dragoslav Srejović (1969), *Lepenski Vir: nova praistorijska kultura u Podunavlju*. Beograd: Srpska književna zadruga.

⁸ Reč je o monografiji Aleksandrine Cermanović-Kuzmanović i Aleksandra Jovanovića iz 2004. godine

⁹ <https://www.sanu.ac.rs/jedinice/galerija-sanu/>, pristupljeno 15. 7. 2020.

Sl. 3. Izložba Lepenski Vir (dokumentacija Narodnog muzeja)
 Fig. 3. *Lepenski Vir* exhibition, National Museum in Belgrade
 (photo from NMB archives)

projekta bilo je tek 1978. godine. Iako je izložba Narodnog muzeja u Beogradu „Arheološko blago Đerdapa“ (Sl. 2) kao zvaničan cilj imala razvoj međunarodne kulturne i naučne saradnje i obuhvatala je „predmete otkrivene prilikom zaštitnih iskopavanja na području Đerdapa na jugoslovenskoj i rumunskoj teritoriji“ (Prodanović 1982, 48, kat. 309), bitna svrha bila joj je i obezbeđivanje podrške novom projektu te medijske i javne naklonosti. Nadalje, osim pojedinih izuzetnih nalaza (Sl. 3) koji su bili uključeni i u stalnu postavku Narodnog muzeja, poput artefakata iz Lepenskog Vira (Cvjetićanin 2015, 565), Đerdap I ostao je nedostupan javnosti.

Đerdap II takođe je predstavljao prekretnicu za arheologiju u Srbiji: bio je više od interdisciplinarnog istraživanja, usmeren ka budućnosti. U okviru projekta, od 1978. do 1987/1990. godine, konstatovani su i istraženi mnogi višeslojni lokaliteti na potezu od Karataša do Kusjaka, ugroženi izgradnjom hidroenergetskog kompleksa Đerdap II (Bikić i Šarić 2017, 70–71). Iskustva prvog projekta i vizija dr Vladimira Kondića, tada direktora Narodnog muzeja (1973–1980), a kasnije i Arheološkog instituta, postavili su multidisciplinarna istraživanja u okviru projekta Đerdap II kao prva istraživanja kod nas koja su u fokusu imala zaštitu arheološkog nasleđa. Ona se nije odnosila samo na konzervaciju arheoloških struktura i graditeljsko nasleđe, već i na – najpre kroz mobilnu, „na

terenu“ konzervatorsku radionicu, a potom i planom za osnivanje muzeja – brigu za pokretni arheološki materijal. Terenska konzervatorska radionica, koja je radila na Karatašu, eventualno bi mogla da se identifikuje kao početak koncepta preventivne konzervacije kod nas, ali osnivanje muzeja svakako označava početak integrativnog pristupa zaštiti arheološkog nasleđa. Ovaj potpuno nov pristup – drugačiji cilj projekta – osim saradnje različitih (i baštinskih) disciplina, omogućio je i nov nivo predstavljanja i promocije arheologije i arheološkog nasleđa.

Koordinator istraživanja bio je Narodni muzej u Beogradu, a direktor projekta dr Vladimir Kondić. Programske odluke donosio je republički Đerdapski odbor i pododbori koji su vodili pojedine istraživačke segmente, slično kao u prvom projektu (Bikić i Šarić 2017, 71). Međutim, Đerdap II su ravnopravno – partnerski – realizovale vodeće stručne institucije: Arheološki institut, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu i sam Narodni muzej. Potez od Karataša do zaleđa Negotina bio je podeljen na tri zone i svaka je od ustanova na svom delu 80 km dugog „radilišta“ bila odgovorna kako za naučne procese i rezultate tako i zadužena za logistiku istraživanja.¹⁰ U radovima su učestvovali gotovo svi tada aktivni arheolozi, a 42 istražena lokaliteta bili su veliki poligon za obuku studenata arheologije i mladih stručnjaka (Babić 2018, 127–130).

Dokumentacija je, pak, bila vođena na jedinstven način, a uspostavljeni standardi za evidenciju različitih vrsta pokretnog materijala – kartoni i obrasci, uvedeni „šiframnici“, te kvantifikacija i statističke analize (posebno keramike), omogućili su detaljnije informacije, kao i poređenja između lokaliteta. Projekat Đerdap II u jednoj je meri „pratio i pitanje terenskog prikupljanja podataka (koje je) početkom osamdesetih godina postavljano u ključu procesnog programa i rešavano tako što je naglasak stavljen na uspostavljanje procedura za egzaktno i standardizovano dokumentovanje“ (Babić 2018, 128). Novina je bila i zajedničko izdavaštvo i novopokrenuti časopis *Đerdapske sveske*, koji nije objavljivao samo kratke, već obimnije, tzv. preliminarne, izveštaje, kao i studije. Pokrenuta je i edicija monografskih izdanja, *Đerdapske sveske – Posebna izdanja*, a prve su izašle (već) 1986. i 1996. godine.¹¹

---

¹⁰ Pitanje radne snage je za „velike“ lokalitete – velike istraživačke površine – bilo rešeno zajednički: radnu snagu činili su brigadiri, učesnici Omladinske radne akcije Đerdap. ORA Đerdap, koja je postojala od 1976. do 1990. nastavak je ORA Zeleni pojas Đerdapa (1967–1970 i 1976–1978). Na ovim „radnim akcijama nakon 1968. godine (...) većinom se radilo na pošumljavanju, uređenju riječnih nasipa i kopanju kanala (...) Mladi su obavljali poslove koji se nisu mogli obaviti strojevima...“ (Senjković 2017, 12–13; cf. Mihailović 1985), te i – u našem slučaju – arheološka iskopavanja.

¹¹ Prva monografija u seriji vezana je, doduše, za istraživanja vršena u okviru projekta Đerdap I, ali ovo govori u prilog ideji integrativnog predstavljanja i zaštite čitavog Đerdapa: Ercegović-Pavlović, Slavenka (1986). *Srednjovekovna naselja i*

Sl. 4. Postavka u Arheološkom muzeju Đerdapa, 2019. (foto G. Grabež)
 Fig. 4. Permanent display, Archaeological Museum of Iron Gates, 2019
 (photo by G. Grabež)

Pretpostavljam u očekivanju muzeja, od izložbe koja je 1978. predstavila stari i nagovestila „bogatstva“ novog projekta, izložbe koje bi prikazale rezultate novih arheoloških napora sve do 1996. godine nisu bile organizovane. Te 1996. godine otvoren je Arheološki muzej Đerdapa, prvi specijalizovani arheološki muzej u Srbiji. Simbolično, na ulaznom zidu postavljena je mapa koja je bila deo izložbe „Stare kulture u Đerdapu“, ali tadašnji princip izlaganja, po nalazištima (Stare kulture 1969), u novoj se postavci Muzeja ne primenjuje. Pod naslovom „Veličanstveno je stajati na obali Dunava“, koji je postao (nad)naslov za sve prezentacije, predstavljena je generalna slika razvoja regije, u hronološkom sledu, sa tipološkim serijama materijala (Sl. 4), u kojoj pojedinačna nalazišta i specifični fenomeni nemaju mesto. Iako se redovno osvežava, dopunjava i menja, stalna postavka Arheološkog muzeja Đerdapa je uvek u istom kodu: monolitna i estetizovana prošlost u kojoj su ilustrovani dometi prošlih kultura (Cvjetićanin 2015a, 569–570; Cvjetićanin 2015b, 366). „Via Traiana“, na primer, postavka realizovana povodom 10 godina Arheološkog muzeja, dopunjena

nekropole u Boljetinu i Hajdučkoj Vodenici. Druga obuhvata radove predstavljene na kongresu održanom u Kladovu 1995, većinom o istraživanjima u okviru Đerdapa II (Petrović, Petar ed. (1996), *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*).

je finim primercima rimskog nakita, svetiljki, posuda i statueta koji naglašavaju umeće i veštine Rimskog carstva, i prikazuju stereotipne slike rimske epohe. Izložbeni potencijali muzeja nisu iskorišćeni.

Muzej je bio osnovan sa ciljem integralne zaštite arheološkog nasleđa Dunava u oblasti šire regije Đerdapa i celovitog predstavljanja i promocije ovog izuzetno značajnog nasleđa. Ovo znači da muzej nije samo mesto na kojem su izloženi arheološki dokazi o značaju đerdapske regije, već mesto na kojem se arheološko nasleđe i čuva i proučava i prezentuje. S obzirom na ovako postavljen pravac delovanja, Narodni muzej – u čijem je sastavu i Arheološki muzej Đerdapa – fokusirao se prvo na prikupljanje arheološkog materijala koji potiče sa istraživanja i Đerdapa I i II, a koji je bio čuvan u različitim ustanovama. Većina materijala sada je u Kladovu, pohranjena u depou Muzeja i depoima na Kara-tašu,¹² i trebalo bi da je pristupačnija za sinteze i interdisciplinarna istraživanja. Nažalost, dosadašnji pristup obradi, kategorizaciji i valorizaciji fonda Đerdap, odnosno podela funkcija u analizi arheološkog materijala na naučnu obradu, koja je zadatak rukovodilaca istraživanja ili institucije koja je istraživala pojedine lokalitete, i prethodi muzeološkoj obradi, koja je obaveza Narodnog muzeja, nije dao optimalne rezultate. Izrada osnovne dokumentacije đerdapskog fonda/zbirke zavisi od naučnih ustanova, prioriteta u njihovom istraživanju i naučnog fokusa istraživača, naravno i od finansiranja, onemogućavajući sistemsku i stalnu obradu. Nastavak obrade fonda Arheološkog muzeja Đerdapa, izrada osnovne dokumentacije i dopuna elektronske baze kulturnih dobara, trebalo bi u potpunosti da budu određeni osnovnom obavezom Narodnog muzeja koja je vezana za predlaganje i utvrđivanje kulturnih dobara, odnosno vođenje registra i dokumentacije o kulturnim dobrima, i na osnovu prioriteta koje bi utvrdio Narodni muzej. Nakon muzeološke obrade, arheološka građa Đerdapa bila bi u potpunosti dokumentovana i dostupna za sve dalje stručne potrebe i istraživanja. Ipak, referentne publikacije, neke navedene i u ovom radu, čine da izgleda da je „kriza iz kutija“ – redovi kutija puni nedostupne i neobrađene građe – samo delimična (Ćosić 2018, 595–615).

Mirne (ustajale?) vode Dunava

Istraživanja Đerdapa bila su posebno značajna za proučavanja rimske prošlosti (V. V. Mihajlović 2018, 169–171): od preko osamdeset istraženih lokaliteta njih nešto više od četrdeset pripadalo je utvrđenoj rimskoj granici na Dunavu. Veliki korpus novih informacija omogućio je detaljnije poznavanje razvoja mezijskog limesa (Petrović and Vasić 1996; Mirković 2007; Korać et al. 2014),

¹² O aktivnostima na prikupljanju i obradi materijala u Arheološkom muzeju Đerdapa videti godišnje izveštaje o radu Narodnog muzeja u Beogradu, Arhiva Narodnog muzeja.

linearnog niza fortifikacija koji je u periodu od 1. do 6. veka činio kako odbrambenu, tako i važnu kontaktnu zonu Rimskog carstva (Cvjetičanin 2015a). S ovih istraživanja potiče velika celina nalaza – graditeljskih i pokretnih, koja otvara raznorodna važna pitanja koja su relevantna i zajednička ne samo za istoriju limesa Gornje Mezije, kasnije Prve Mezije i Priobalne Dakije, već i za širu regiju srednje i donjepodunavskih provincija. Pored tradicionalnih tema, vojne infrastrukture i njenih odlika (V. Kondić 1984; Vasić i V. Kondić 1986; Petrović i Vasić 1996; J. Kondić 2013), sastava i opreme trupa, administrativne ili ekonomske pogranične politike Carstva (Mirković 2003, 2007; Wilkes 2005), pojave novih populacija (Ivanišević and Kazanski 2014) ili analize specifičnih nalazišta (Cermanović-Kuzmanović i Jovanović 2004; Jeremić 2009; J. Kondić 2009; Korać 2018a), novi podaci i evidencija pružili su širok spektar mogućnosti za razmatranje kako pojedinačnih klasa predmeta (Špehar 2010; Cvjetičanin 2016) tako i različitih aspekata života i identiteta na granici (Janković 2014).

Podaci su u naučnoj komunikaciji i cirkulaciji više decenija – od završetka istraživanja projekta Đerdap I prošlo je pola veka, a 30 godina od kraja projekta Đerdap II. Za proteklo vreme sama disciplina prošla je kroz bitna preispitivanja i promene, za koje se postavlja pitanje koliko su uticali na tumačenja rimske prošlosti Đerdapa. U odgovoru na pitanje u kom se ključu danas tumači rimska prošlost Đerdapa, ograničavam se samo na poslednje godine, obeležene održavanjem velikog međunarodnog kongresa posvećenog rimskim granicama.

Dominantan koncept u 19, ali i u dobrom delu 20. veka jeste kulturno-istorijski pristup po kojem postoje jasno definisane normativne kulture, prepoznatljive na osnovu sličnih oblika materijalnog, odnosno na osnovu ograničenih i određenih manifestacija na ograničenom prostoru (Olsen 2002, 30–43, 118–121; Džonson 2008, 34–38). Ova paradigma kreira istoriju kao linearan proces, a kretanje se tretira kao optimistično – dovodi do stalnog napretka (Pearce 1990, 159), a za njega su zaslužne dominantne, odnosno superiorne kulture. Ovim se u centar kulturno-istorijskog pristupa postavljaju etnocentrične slike koje su projekcija savremenog kulturnog identiteta na prošlost (Kuzmanović 2011, 595). Reakcije na tumačenja u kojima su prošle kulture statične i okamenjene formulisane su u procesnoj (pozitivizam, funkcionalizam) i postprocesnoj arheologiji (simbolizam i strukturalizam), počevši od šezdesetih godina prošlog veka (Džonson 2008; Palavestra 2011, 165–261). U ovim pristupima se, u najkraćem, materijalna kultura koristi da bi se razumela priroda društvenog konteksta u kojem ona nastaje i u kojem se upotrebljava. Umesto simplifikovane istorije, u kojoj napor tipološkog razvrstavanja i utvrđivanja paradigmatičnih primeraka postaje sam po sebi cilj, a dinamični procesi postaju zamrznuti, posebno postprocesna arheologija prepoznaje fragmentiranu i multikulturnu stvarnost (Olsen 2002, 246) i multivokalnu istoriju.

Kulturno-istorijski pristup sa osnovnom idejom romanizacije i dalje je prisutan u rimskoj arheologiji. Realnost prošlosti je uprošćena na superiornost Rimljana i pasivnost domorodačkog stanovništva, a civilizatorska uloga Rima, prepoznavana kroz urbanizam, umetnost i religiju, dovodi do stabilnih i nepromenljivih fenomena koji se svuda na teritoriji Rimskog carstva jednako pojavljuju i manifestuju (V. D. Mihajlović 2019a). Konceptom romanizacije pojednostavljuju se složene situacije do kojih dolazi sa rimskim osvajanjima, a arheološki zapisi uklapaju se u jednostavnu šemu u kojoj postoje dva jasno data entiteta. Romanizacija se tretira ne samo kao dobra, već i kao neizbežan proces napredovanja (Woolf 1997, 339; Hingley 2005, 37–38; V. D. Mihajlović 2011, 690, 2019b, 251–252).

Tek u poslednje nešto više od dve decenije koncept se ozbiljno promišlja, re-interpretira ili napušta (V. D. Mihajlović 2019a), a kritike se posebno odnose na simplifikovano gledište romanizacije kao procesa civilizovanja (Hingley 1997, 97), kao i na suprotstavljene entitete „rimskog“ i „domorodačkog“ (Mattingly 1997, 2011; Woolf 1997, 339–350; Jones 1997, 29–39, 129–135; Webster 2001, 209–217; Hingley 2005). Generalno, rimsku kulturu određuju kako kompleksnost i promenljiv karakter same rimske države tako i kompleksnost različitih populacija sa kojima je stupala u kontakt. Rimski kultura obuhvata fluidni repertoar stilova i praksi koji se menjaju i apsorbovanjem i prilagođavanjem uticaja iz provincija (Webster 2001, 210). Takođe, različiti karakteri lokalnih kultura uticali su i na stvaranje osobenih lokalnih rimskih kultura, uslovljenih i specifičnostima iz predrimskog perioda. Viđenje rimske elitne kulture kao vezi koja doprinosi ujednačenom i širom Carstva prihvaćenom sistemu vrednosti – konceptu globalizacije (Hingley 2005), objašnjava zajedničke pojave u svim delovima imperije i efekat međusobnog ujednačavanja, uz istovremeno postojanje lokalnih specifičnosti. Ukratko, naizgled homogeni blokovi nisu ni stabilni ni nepromenljivi, a njihov međusobni odnos ne može da se svede na jednolinijski ishod.

Promene do kojih dolazi sa uspostavljanjem rimske vlasti i u srpskoj arheologiji tumačene su u ključu romanizacije, sa prepoznavanjem dva jasno odvojena i suprotstavljena seta arheoloških zapisa markiranih kao rimska i autohtona kultura, gde superiorna kultura donosi blagostanje i napredak (V. D. Mihajlović 2011, 2012). Ova transformacija lokalnog u rimsko identifikuje se na osnovu određenih oblika materijalne kulture (V. D. Mihajlović 2019b, 2–5). Prema ovakvom gledištu, jasno su prisutne crno-bele slike rimskog i starosedelačkog odnosa u kojem starosedeoeci vremenom gube svoja obeležja i postaju romanizovani, kao i podvojenost urbanog i ruralnog, ekonomska nejednakost teritorija i stanovništva. Nešto drugačiji odnos obeležava kult i religiju i delimično umetničke zanate, kod kojih se u tumačenjima pojavljuje i sinkretizam, prilagođavanje koje dozvoljava aktivan uticaj lokalnog (Webster 1997). Morfološke, stilske,

tehnološke karakteristike materijalne kulture, uklapaju se u obrasce postavljene istorijskim istraživanjima, sa bezrezervnom verom u antičke izvore koji se retko preispituju (Babić 2004, 29–34; V. D. Mihajlović 2019b, 133–145). Zanimljivo je da se proces romanizacije u radovima ne objašnjava – podrazumeva se kao jedina moguća posledica rimske interakcije sa lokalnim stanovništvom (V. D. Mihajlović 2019b, 131–132).

Izuzetna prilika da se međunarodnoj stručnoj, kao i širokoj javnosti predstave današnja tumačenja rimske prošlosti Đerdapa dobijena je kada je Arheološkom institutu poverena organizacija Limes kongresa (*Roman Frontier Studies*), najznačajnijeg događaja vezanog za proučavanje rimskih granica. Kongresi se održavaju jednom u tri godine, a poslednji, 24. održan je početkom septembra 2018. u Beogradu i na Viminacijumu.¹³

Tim povodom Institut je izdao i dvotomnu publikaciju (Golubović and Mrđić 2018), u kojoj se predstavljaju nova istraživanja, posebno Viminacijuma, koja su „fokusirana na jedan cilj – razumevanje jedinstvene prirode Limesa, kako je *zaista izgledalo živeti* na granicama Rimskog carstva“ (Korać 2018b, 8). Iako se u ovako postavljenom cilju naslućuje ideja promenljivih identiteta koji se, posebno u kontaktnim zonama, stalno pregovaraju (Webster 2001), radovi u samom zborniku u kontrastu su s ovom idejom.

Koncept romanizacije se unutar zbornika koristi prilikom pojašnjavanja različitih pojava, poput pojedinih tipova fibula:

„ranoimperijalni tipovi rimskih fibula na limesu Gornje Mezije svedoče o prisustvu prvih trupa, sastavljenih od legionara iz Italije i zapadnih provincija Galije, Norika i Recije, i o *počecima romanizacije* mezijskog dela Podunavskog basena“ (Petković 2018, 66);¹⁴

ili keramičkih grupa:

„Tokom prve faze uspostavljanja vlasti, Rimljani nisu nametali/forsirali romanizaciju lokalnog stanovništva, posebno u peregirnim zajednicama. Možda je za ovo najbolji primer slučaj Starog Slankamena – *Acumincum*... U arheološkom smislu, nalazi keramičkih posuda iz 1. veka iz Akuminkuma pokazuju da *proces romanizacije* u prvim vekovima rimske vladavine *nije preovladao*, jer se nalaze i autohtona i importovana keramika ali bez prelaznih rimskih formi – kakve su one iz romanizovanih zajednica poput Sirmijuma“ (Jeremić, Antonović, Vitezović 2018, 134–135);

ili promena u načinu ishrane:

„Arheozoološke studije velikih područja Carstva, sledstveno i granica, iako konsistentne, pokazuju pojedine kako regionalne tako i posebnosti u načinu ishrane i preferencama, a koje su vezane za kategoriju nalazišta (urbano/ruralno/vojno).

¹³ <http://limes2018.org>, pristupljeno 18. 7. 2020.

¹⁴ Sve citate iz zbornika prevela je autorka.

Iako su karakteristike životinjskih ostataka iz Viminacijuma *jasan znak procesa romanizacije*, dalje mikro-regionalne osobine moraju da se istraže analizom više grupa/asamblaža sa gornjomezijske granice...“ (Vuković-Bogdanović 2018, 303).

Naravno, romanizacija uključuje i krupnije fenomene, religiju:

„Iako je, sa *procesom romanizacije*, *oficijelni panteon Rimskih bogova* bio uveden među lokalno stanovništvo, sa izgradnjom i razvojem odbrambenog pograničnog sistema na Dunavu i rimskim legijama i pomoćnim jedinicama koje su tu bile stacionirane, dolaze vojnici različitog porekla koji su sa sobom doneli sopstvena verovanja i bogove“ (Gavrilović Vitas 2018, 170);

ili urbanizaciju:

„...istraživanje ovog grada predstavlja osnovu za proučavanje *rimске provincijske kulture* na teritoriji današnje Srbije. Sam grad (Viminacium) je takođe najbolji *svedok procesa romanizacije i urbanizacije* nakon vojnog osvajanja“ (Korać, Golubović, Mrđić 2018, 65).

Ovo su samo radovi iz zbornika u kojima se eksplicitno pominje termin romanizacija. Kao koncept, on „boji“ većinu priloga: dominantan je, preciznije podrazumevajući. Različiti modeli na osnovu kojih je moguće tumačiti promene uslovljene rimskim imperijalizmom i nova saznanja ne menjaju preovlađujuća stanovišta. Čini se da kritike simplifikovanog gledišta romanizacije u srpskoj arheologiji nisu dovele do vidljivog pomaka. Međutim, ovo nije tačno.

Gotovo istovremeno sa 24. Limes kongresom, krajem septembra 2018. godine, u Petnici je održana četvrta po redu konferencija „Imperialism and Identities at the Edges of the Roman World“ (IIERW), koju organizuje Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu i Istraživačka stanica Petnica.¹⁵ Konferencije imaju

„...jasan fokus na mesto interakcija između Imperije i sveta iza granica, i između različitih grupa unutar Carstva, (što) pomaže da se ovi stručnjaci usmere na društvene procese i heterogenost, u *direktnom suprotstavljanju tradicionalnim, monolitnim i statičnim predstavama Rima* koje su obeležile ranije koncepte u akademiji i u javnosti“ (Gardner 2019, 1044).

Da li je bilo moguće uključiti na Limes kongresu i drugačije glasove (Janković, V. D. Mihajlović and Babić 2014; Janković and V. D. Mihajlović 2018), većinom okupljene oko Centra za teorijsku arheologiju,¹⁶ ali i iz drugih ustanova, i neku od sesija Limes kongresa, slično IIERW, posvetiti „problemima s kojima se danas suočavamo u komuniciranju rimske prošlosti i njenom značaju za modernu javnost, (sada) kada je naš svet veoma podeljen, uključujući i u odnosu na pitanje o vrednosti naučnog znanja“ (Gardner 2019, 1044)?

¹⁵ <https://sr-rs.facebook.com/IIERW/>

¹⁶ https://www.f.bg.ac.rs/sr-lat/instituti/centar_za_theorijsku_arheologiju

Verovatno je bilo moguće, ali nije bilo za očekivati. Po strani ostavljam to što su projekti Arheološkog instituta koji su vezani za istraživanje rimskog perioda¹⁷ jasno u kulturno-istorijskom ključu (i retko se otvaraju za druga gledišta), kao i sistem vrednovanja (bodovanje) radova i realan problem ne baš brojnih prilika za publikovanje u humanističkim disciplinama koji utiče i na uređivačke politike – suština je da je odabir znanja koje je predstavljeno u zborniku – i onih koji nastoje da poseduju ekskluzivno arheološko znanje¹⁸ – trebalo da potvrdi, iznova, naučni autoritet instituta.

Uz to, s pozicije instituta, mogućnost da nova (sa)znanja o utvrđenoj rimskoj granici – zasnovana na *autentičnom materijalu i otkrićima* – nastanu van instituta su minimalna. I konačno dolazim do toga zašto je bilo važno ukazati na organizaciju đerdapskih projekata i predstaviti ko su prvi istraživači: istraživačko pravo na publikovanje, odnosno „kontrola interpretacije kroz izvršnu kontrolu ključnih pristupnih punktova u fizičkom i intelektualnom prostoru“ (Pruitt 2011, 254). Za nalaze i nalazišta na rimskoj granici vlastan je Arheološki institut koji raspoláže podacima i evidencijom i kontroliše pristup: čak i kod materijala koji je u muzeju Đerdapa, pravo prvenstva (i 50 godina kasnije) ima rukovodilac istraživanja, odnosno institucija koja je istraživala. „Kontrola pristupačnosti centralna (je) za način na koji autoritet deluje unutar discipline“ (Pruitt 2011, 254).

Mutne vode Dunava

Osim brojnih publikacija, arheološka saznanja vezana za rimsku prošlost Đerdapa i rezultate projekata Đerdap I i II, čine vitalan deo muzejskih prezentacija. O stalnim postavkama i retkim tematskim izložbama, koje su deo prezentacija Narodnog muzeja, lokalnih gradskih i regionalnih muzeja i Arheološkog muzeja Đerdapa (Cvjetičanin 2015a, 364–366), o muzejima i njihovoj ulozi u promociji rimskih granica i rimske prošlosti (Cvjetičanin 2015a; Cvjetičanin 2019b), bilo je već reči, tako da su i ovde u fokusu takođe poslednji poduhvati, konkretno ponovo 2018. godina.

---

¹⁷ *Romanizacija, urbanizacija, i transformacija urbanih centara civilnog, vojnog i rezidencijalnog karaktera u rimskim provincijama na tlu Srbije – gde samo ime govori o osnovnom polazištu, te Viminacijum, rimski grad i vojni logor – istraživanja materijalne i nematerijalne kulture stanovništva koristeći moderne tehnologije daljinske detekcije, geofizike, GIS, digitalizaciju i 3D vizualizaciju*, u kojem je akcenat na tehnologijama istraživanja.

¹⁸ Autori bezmalo svih priloga u ovom tematskom zborniku su članovi ili saradnici Arheološkog instituta. Od 24 autora, izuzetak su tri sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu (od kojih su dva autora u tom trenutku na projektu Arheološkog instituta), kao i jedan autor koji je iz Narodnog muzeja u Beogradu.

Sl. 5 i 6. Postavka u Narodnom muzeju u Beogradu, 2018. (foto: autorka)
 Fig. 5 and 6. Permanent display, National Museum in Belgrade, 2018 (photo by author)

U nevelikom vremenskom razmaku u Beogradu su realizovane dve značajne izložbe koje su za temu imale rimske granice: u junu 2018. godine otvorena je nova osnovna postavka Narodnog muzeja u Beogradu, u kojoj važan deo segmenta „Arheologija“ čini rimska prošlost i granica na Dunavu (Borić Brešković 2018, 54–70; Cvjetićanin 2019a), a u avgustu je, povodom pomenutog 24. Međunarodnog kon-

gresa o rimskim granicama, otvorena izložba „Rimski limes i gradovi na teritoriji Srbije“ u Galeriji Srpske akademije nauka i umetnosti (Korać i Pop-Lazić 2018).

Postavku Narodnog muzeja čekali smo bezmalo dve decenije. Rezultat uspešno spaja očekivanja koja se postavljaju pred centralnu muzejsku ustanovu Srbije i ustanovu matičnu (nadležnu) za arheologiju: postavka je prikaz kompleksnih, raznovrsnih i promenljivih prošlosti – reprezentativna pregledna slika obavezna za nacionalni muzej (cf. Aronsson and Knell 2012), u kojoj je, međutim, uspostavljena veza između izabranih prošlosti i današnjice. U novom narativu predstavljena je dinamika prošlih društava namesto jednolinijskog kretanja, a kontekstualni princip, primenjen unutar hronološkog, nudi razgranatu interpretaciju. Odabranim eksponatima pokazani su i materijalizacija znanja, i fizičko otelotvorenje stavova – ideoloških, ontoloških, religioznih i drugih, a upotrebljeni su i kao simboli, na primer, lepog (Cvjetičanin 2019a, 388–390).

Jedna reč, ideja ili proces odabrani su kao ključni za svaki segment i u postavci se prepoznaju i prikazuju kao najbitnije odlike nekog perioda. Rimski period određen je ključnom rečju „Moć“, ukazujući na rimski imperijalizam, zasnovan na vojnoj nadmoći i opravdan konceptom *humanitas*, koji se materijalizuje kroz spektar praksi koje menjaju lokalne kulture i izgradnju i pregovaranje različitih i promenljivih identiteta (Sl. 5, 6). Kompleksan i promenljiv karakter rimske države i rimske kulture predstavljen je, između ostalih, i temama „Disciplina, čast i solidarnost prema Carstvu“ (vojska i vojna kultura), „Linija konflikta i saradnje“ (rimska granica) i „Pobediše, promeniše, izmešaše“ (početak rimske vlasti i promene u strukturi stanovništva). Kasnorimski period, doba velikih promena, okarakterisan je pojmom „Transformacija“ i objašnjen je i temama „Trijumf“ (decenijska borba za vlast), „Novi neprijatelji i novi saradnici“ (migracije i seobe) „Od progonjene do zvanične vere“ (religijska tolerancija i hrišćanstvo) (Borić Brešković 2018, 54–70).

Narativ u stalnoj postavci Narodnog muzeja nudi pogled na odnose i vrednosti, pokrećući pitanja koja su relevantna danas: migracije, susreti kultura, kompleksna pitanja integracije novodošlih populacija, promene identiteta, retorika moći, imperijalizam, značenje granica (Cvjetičanin 2019a, 392–394). Omogućava se poređenje i uočavanje povezanosti, promišljanje koje nije usmereno na gomilanje znanja već na (vrednosne) stavove. Postavka otvara prostor za drugačiji odnos javnosti prema arheološkom nasleđu.¹⁹

Izložba „Rimski limes i gradovi na tlu Srbije“ priređena je sa željom da se javnosti pokažu „bogatstva rimskog nasleđa u Podunavlju i njegovom zaleđu“, ali i da se „svetskoj naučnoj eliti (...) predstave naša istraživanja“ (Korać i Pop-Lazić 2018, 8). Ovo je bila važna (i možda jedinstvena) prilika za slojevitu

¹⁹ Ozbiljno ograničenje nove postavke Muzeja predstavlja materijalizacija koncepta, način na koji dizajn *nije* u skladu sa idejom promenljivosti. Vidi Cvjetičanin 2019a, 395–399.

prezentaciju osobenog kompleksa Rimskih granica i njihovih fenomena, dunavske pogranične zone u kojoj su se susreli efekti rimske imperijalne politike sa lokalnim sredinama, te promovisanje potencijalnog svetskog nasleđa (Cvjetičanin 2015a). Prilika je propuštena.

U prostoru Galerije SANU, zidova zastrtih živahnim ilustracijama inspirisanim prikazima na Trajanovom stubu²⁰ i informativnim panelima zasićenim tekstom i fotografijama, predstavljeni su većinom rezultati iskopavanja Viminacijuma.²¹ Uz njih su bili izloženi i odabrani predmeti iz Singidunuma, kao jedinog drugog vojnog uporišta, te nalazi iz gradova i palata u zaleđu, Sirmijuma, Romulijane, Naisa i Medijane. „*Naša*“ su istraživanja, dakle, samo ona koja vodi Arheološki institut (Bikić i Šarić 2017, 132–138, 145–162).

Naučni autoritet Institutu nije bio dovoljan: pozicija organizatora međunarodnog kongresa, koji okuplja brojne i važne eksperte i specijaliste, otvorila je novu mogućnost za delegiranje stručnih zadataka (Pruitt 2011, 19) te je Institut „našim naučnicima“ dodelio i organizaciju izložbe. Izložbu su sami inicirali i osmislili: „*Arheolozi* (koji) su hteli ne samo da iskopaju jedan predmet i *da ga postave* da ga neko vidi nego da vam ispričaju *priču*“.²² *Arheolozi* – kao proizvođači znanja, validnih interpretacija, pravi naratori, za razliku od *kustosa*, koji predmete samo postavljaju da ih neko vidi?

Ova želja da se „ispriča priča“, dovela je i do toga da je izložba koncipirana – rečima vodećeg autora – tako da se obraća „svakodnevnom posetiocu“, sa ciljem njegovog dubljeg razumevanja rimske prošlosti.²³ Od slika geografske rasprostranjenosti limesa, liste utvrda, utvrđenja i drugih elemenata odbrambenog sistema na srpskom delu dunavske granice, preko vojne opreme i naoružanja, građevinskih elemenata, nakita, svetiljki ili keramike, do prikaza

---

²⁰ Na osnovu informacije za medije, cf. <https://www.blic.rs/kultura/vesti/stari-rimljani-imali-su-probleme-kao-i-mi-izlozba-rimski-limes-i-gradovi-na-tlu/dgpgp27>, pristupljeno 21. 7. 2020.

²¹ Odabrani i na osnovu dopunskih kriterijuma, stručno neopravdanih: „Među eksponatima se nalazi sve ono što je, *po svom gabaritu, moglo brzo i lako da se donese u Galeriju SANU*, od rimskog građevinskog materijala, preko oružja i oruđa do odeće rimskih matrona i devojčica“. (<https://www.blic.rs/kultura/vesti/stari-rimljani-imali-su-probleme-kao-i-mi-izlozba-rimski-limes-i-gradovi-na-tlu/dgpgp27>, pristupljeno 21. 7. 2020).

²² Reči Miomira Korača, direktora Instituta: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/16/kultura/3230409/izlozba-rimski-limes-i-gradovi-na-tlu-srbije.html> (pristupljeno 20. 7. 2020).

²³ Stefan Pop Lazić, autor izložbe: „...čoveku koji prolazi ovom Knez Mihailovom ulicom. *Mi se bavimo naukom* ali cilj nam je da se što više *obratimo ljudima* koji nisu dovoljno upoznati sa postojanjem Rimskog carstva i rimske kulture na ovim prostorima. To je naša uloga i naš zadatak“ (<https://www.blic.rs/kultura/vesti/stari-rimljani-imali-su-probleme-kao-i-mi-izlozba-rimski-limes-i-gradovi-na-tlu/dgpgp27>, pristupljeno 21. 7. 2020).

Sl. 7 i 8. Postavka u Narodnom muzeju u Beogradu, 2018. (foto: autorka)
 Fig. 7 and 8. Permanent display, National Museum in Belgrade, 2018 (photo by author)

rimske religije i kultova, kao i početaka hrišćanstva, na izložbi se priča i pokazuju se rezultati sistematične i standardizovane romanizacije. U kombinaciji sa savremenim tehnologijama, koje je trebalo da „dočaraju život na granicama Rimske imperije“ (Korać i Pop-Lazić 2018, 8), posebno 3D rekonstrukcijama lica iz Viminacijumske populacije, naizgled benignim, ali koja prerastaju u antropološke tipove (?),²⁴ Institut je autorizovao kulturno-istorijske slike napretka pod Rimljanima – sa pozivanjem na limes kao „barijeru u odnosu na druge zemlje i narode“,²⁵ umesto mogućnosti za poimanje granice kao kontaktne zone i uticaja na današnji kulturni pejzaž (Sl. 7, 8).

U prikazu ovog tradicionalnog narativa poseglo se za estetizacijom prošlosti, za finim primercima skulptura, zlatnih kasnorimskih šlemova, jedinstvenog oružja, kao i taksonomskim serijama novca, svetiljki, keramike, kozmetičkih i medicinskih instrumenata ili opeka, ali je ovaj standardan način izlaganja, u najmanjem, bio nevešto izveden. Koloristički izuzetno bogate ilustracije, zajedno sa rekonstrukcijama zidina i informativnim panelima „otežavale“ su zidove galerije i zajedno sa kontrastnim velikim praznim poljima u izložbenom prostoru i vitrinama u pravolinijskom sledu doprinosile utisku nedovršenosti izložbe. Sugerisana rimska prošlost – u medijima najavljena sa 18 careva i brinetama²⁶ – idilična slika raskoši koja bezrezervno ukazuje na značaj naših prostora, i nije bila tako raskošna. Za razliku od imenom slične izložbe „Rimski carski gradovi i palate u Srbiji“, održane takođe u Galeriji SANU 1993. godine povodom 1700 godina od uspostavljanja tetrahrije, kojom je u javni diskurs i uvedena ideja izuzetnog značaja prostora Srbije u kasnorimsko vreme i institucionalno autorizovalo gledište o posebnom duhu ovog područja (Babić 2014, 254) ili izložbe Narodnog muzeja iz 2013. godine, „Konstantin Veliki i Milanski edikt 313“, sa

---

²⁴ Stefan Pop-Lazić, autor izložbe: „Ekskluziva ove izložbe je rekonstrukcija nekadašnjih stanovnika Viminacijuma. To su moje kolege antropolozi uspele uz pomoć naših saradnika iz Ruske akademije nauka da rekonstruišu četiri antropološka tipa sa nekropola Viminacijuma“ (<https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/16/kultura/3230409/izlozba-rimski-limes-i-gradovi-na-tlu-srbije.html>, pristupljeno 20. 7. 2020).

²⁵ U više medija, u najavi izložbe, stoji: „Utvrdena vojna granica ili limes, koja je na prostoru Srbije u vreme Rimskog carstva činila barijeru u odnosu na druge zemlje i narode, tema je izložbe *Rimski limes i gradovi na tlu Srbije*“ (ovde navedeno prema <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/16/kultura/3230409/izlozba-rimski-limes-i-gradovi-na-tlu-srbije.html>, pristupljeno 20. 7. 2020).

²⁶ Zajedno sa novinarskom polupismenošću i pokušajem političke korektnosti: „Posetiocima će posebno zanimljive biti rekonstrukcije glava na osnovu pronađenih lobanja tadašnjih stanovnika ovih prostora: jedna ženska brineta i tri muškarca: plavokosi, crnokosi i tamnoputi“ (<https://www.blic.rs/kultura/vesti/stari-rimljani-imalisu-probleme-kao-i-mi-izlozba-rimski-limes-i-gradovi-na-tlu/dgpgp27>, pristupljeno 20. 7. 2020).

izuzetno luksuznom predstavom linijske veze između rimske države i današnje Srbije (Cvjetičanin 2015, 578–579), „Rimski limes i gradovi na tlu Srbije“ nije uspjela da odabirom i aranžiranjem eksponata ponovi domete autoriteta čiji je koncept sledila.²⁷

Razumevanje rimske prošlosti za autore je podrazumevalo i plasiranje velike količine činjenica na informativnim panelima. Neodmereno nuđenje podataka, koje publici otežava uživanje u narativ, znak je – s jedne strane – autorizovanog diskursa, koji tretira publiku kao potpuno neobaveštenu, ali i nedostatka specijalizovanih znanja medijacije. Svakako, pronalaženje adekvatnog načina da se predstave novi modeli tumačenja i kulturno hibridna priroda granica, veliki je izazov i za same muzeje (Cvjetičanin 2015a, 368–375). Međutim, uprkos tome što izložbena delatnost zahteva specifična znanja i što arheološka disciplina tu nije dovoljna, Arheološki institut je, s ambicijom da povodom Limes kongresa još jednom pokaže *pravi* redosled disciplinarnih autoriteta, kreirao jasan primer muzeološke i baštinske nepismenosti i neznanja. Uz to, izložbom je pokazano i da problematizovan pogled na prošlost nije deo autorizovanog diskursa instituta: zastareli koncepti i neizmenjena interpretativna matrica, uz uvek izvanredna i izuzetna otkrića (Ćosić 2016; Cvjetičanin 2019c, 797–800) – su duboko utemeljeni i „trajno inkorporirani u srpsku nauku“ (V. V. Mihajlović 2018, 193–197), naročito u studije rimske granice.

Izložba „Rimski limes i gradovi na teritoriji Srbije“ samo je još jedan primer jednodimenzionalnog narativa o progresu pod Rimljanima koji je i dalje prisutan u interpretacijama mnogih muzeja (Cvjetičanin 2015a, 2015b, 364–366, 2019b). Prošlost sagledana iz drugačije perspektive, za nas nova interpretacija – arheološka postavka Narodnog muzeja pri tom je učesnicima kongresa ponuđena samo kao usputna stanica u obilasku modernog Beograda.²⁸

Budućnost *aka* Veličanstveno je stajati na obalama Dunava

Dva velika projekta, Đerdap I i Đerdap II nesumnjivo su bitno obeležili rimsku arheologiju u Srbiji. Osim porasta vidljivosti rimskog perioda u javnosti i podsticanja interesovanja za arheološko nasleđe, njihova je zajednička zaostavština pre svega ogromna količina građe i novi arheološki podaci.

²⁷ Uz ugledanje na izložbu *Rimske carske palate i gradovi u Srbiji* (Srejić 1993), vidljiv je i uticaj monografije *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji* (Mirković 1968) i decenijski nepromenjene konceptualne putanje.

²⁸ U programu 24. Limes kongresa stoji: „Sightseeing of Roman Singidunum and modern Belgrade city center / Visits to Belgrade museums – National Museum, Military museum, Ethnographic museum“ (<http://limes2018.org/proceedings/>, pristupljeno 20. 7. 2020).

Očekivalo bi se, kao što su sama istraživanja bila veliki poligon za obuku i naučno sazrevanje, da i obilje podataka i tada stečena saznanja o rimskoj granici na Dunavu budu stalni prostor daljeg premišljanja i disciplinarnog razvoja. Inovacije u ovim projektima – multidisciplinarnost i interdisciplinarnost, preventivna konzervacija i integralna zaštita nasleđa – obećavale su prostor za proveru ideja. Međutim, arheološki zapisi rimskog perioda, koji su u vreme istraživanja posmatrani u tada dominantnom kulturno-istorijskom ključu, i dalje se većinom tumače u istom interpretativnom okviru, istoj interpretativnoj matrici koja je formirana još u 19. veku, a koja se u poslednjih 20 godina značajno promenila. Napuštanje koncepta romanizacije, zahvaljujući ponajviše institucionalnim „čuvarima“, veoma je sporo. Većinom neobjavljena bogata građa i ograničena mogućnost pristupa „nalazima u kutijama“, današnje istraživače upućuje na dostupan publikovan materijal, a poverenje u otkrića dovodi do prenošenja stavova originalnih istraživača bez njihovog preispitivanja. Očekujemo da se sa sekundarnom obradom i stručnim dokumentovanjem ovog velikog korpusa informacija, otvore i novi interpretativni okviri koji će uticati na promenu tumačenja procesa u rimskom periodu i na prezentacije rimske granice na Dunavu.

Za sada se, međutim, arheološka građa i arheološko nasleđe rimskog perioda i dalje upotrebljavaju zarad „parcijalnih interesa pojedinih ustanova“, kako radi „popunjavanja svojih vitrina“ ili „postavljanja i rešavanja naučnih problema“ tako pre svega zarad pozicije moći i ekskluzivnog prava nad arheološkim blagom Srbije.

„Granice Rimskog carstva“ („Frontiers of Roman Empire“) prvi su kompleksan, trans-nacionalni spomenik na UNESCO listi Svetske baštine i – što je važnije – prvi modularni spomenik, otvoren za nove delove granica. Time je otvorena mogućnost nominacije u Srbiji (Breeze and Jilek 2008; Korać et al. 2014) i na Tentativnoj listi „Rimski limes u Srbiji“ nalazi se od 2015. godine. Proces nominacije podrazumeva ravnotežu između naučnog istraživanja, konzervacije, interpretacije i pristupačnosti, kao i ekonomskog razvoja (Cvijetićanin 2015a). Međutim, namesto da je nauka u službi nasleđa, „prezentacija i zaštita dunavskog limesa u Srbiji uključena je u projekat *Itinerarum Romanum Serbiae* koji se realizuje u Arheološkom institutu“ (Bikić i Šarić 2017, 89). Ponovo je kontrola pristupa kako nalazima, tako i dokumentaciji, obezbedila institutu izvršnu poziciju, a moć dobijena rukovođenjem i usmeravanjem procesa nominacije razumela se i kao stručni autoritet u svim sferama. Kao rezultat, u procesu pripreme dokumenata rimska granica se tretira kao demarkaciona linija, gde se razmatra broj fortifikacija koji će biti uključen, bez debata o promeni paradigme i savremenim teorijskim konceptima kako u arheologiji tako i u zaštiti nasleđa. Tako se tehnološke inovacije, poput predložene hologramske projekcije Apolodorovog mosta, na polju zaštite i prezentacije nasleđa smatraju „vizijom razvoja Podunavlja“ (Bikić i Šarić 2017, 89).

Disciplinarna podela na naučnike, akademiju i „zaštitare“, sa naukom kao glavnim poljem autoriteta, onemogućava stvarnu saradnju, posebno ako se upravljanje kulturnim dobrima, interpretacija nasleđa, baštinsko obrazovanje ili muzejske studije posmatraju kao sekundarne u odnosu na „pravu“ nauku. Umesto zajedničke istraživačke i interpretativne strategije, fokusi institucija su različiti i nasleđe dobija status akademskog simboličkog kapitala. U takvim odnosima arheološko nasleđe Đerdapa ima samo budućnost stereotipnih vizitorskih centara. Rimska prošlost ostaće na nivou linearnog progressa, brojanja i povremenih senzacija.

Literatura

- Aronsson, Peter and Simon Knell (coordinators/editors). 2012. *National Museums. Making Histories in a Diverse Europe*. Linköping: Linköping University University Electronic Press. EuNaMus Report no 7.
- Babić, Staša. 2004. *Poglavlarstvo i polis – Starije gvozdeno doba centralnog Balkana i grčki svet*. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Babić, Staša. 2014. “Afterword – When Empires collapse”. In *The Edges of the Roman World*, edited by Marko A. Janković, Vladimir D. Mihajlović and Staša Babić, 252–256. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Babić, Staša. 2018. *Metaarheologija. Ogled o uslovima znanja u prošlosti*. Beograd: Klio.
- Bikić, Vesna i Josip Šarić (ur.). 2017. *Mnemosynon Firmitatis. Sedamdeset godina arheološkog instituta (1947–2017)*. Beograd: Arheološki institut.
- Borić Brešković, Bojana (ur.) 2018. *Uđi u priču*. Beograd: Narodni muzej, Iz riznice Narodnog muzeja 12.
- Breeze, David J. and Sonja Jilek. (eds.) 2008. *Frontiers of the Roman Empire. The European Dimensions of a World Heritage Site*. Edinburgh: Historic Scotland.
- Cermanović-Kuzmanović, Aleksandrina i Aleksandar Jovanović. 2004. *Tekija*. Beograd: Arheološki institut, Narodni muzej u Beogradu i Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Đerdapske sveske, Monografije 4.
- Cvjetičanin, Tatjana. 2015a. „Predmeti ili narativi. Arheološke postavke u Srbiji: doba artefakata“. *Etnoantropološki problemi* 10 (3): 557–593. <https://doi.org/10.21301/eap.v10i3.2>
- Cvjetičanin, Tatjana. 2015b. „Dunavski limes u Srbiji: uloga muzeja u interpretaciji i promociji Granica Rimskog carstva“. *Zbornik Narodnog muzeja XX-1*: 363–383.
- Cvjetičanin, Tatjana. 2016. *Kasnorimska keramika Đerdapa*, Beograd: Narodni muzej, Arheološke monografije 24.
- Cvjetičanin, Tatjana. 2019a. „Prezentacija i reprezentacija. Prošlost u arheološkoj postavci Narodnog muzeja u Beogradu = Presentation and Representation. The Past in the Archaeological Display of the National Museum in Belgrade“. *Zbornik Narodnog muzeja XXIV-1*: 389–412
- Cvjetičanin, Tatjana. 2019b. „Artefakti ili narativi – interpretacija rimske prošlosti“. *Humboltov klub Srbije – Glasnik 19*: 2–21.

- Cvjetičanin, Tatjana. 2019c. „Teren i javna arheologija (ili Zašto je potrebno preispitivati i naizgled jasne veze?)“. *Etnoantropološki problemi* 14 (3): 789–809. <https://doi.org/10.21301/eap.v14i3.3>
- Ćosić, Natalija. 2016. „Autoritet i proizvodnja arheološkog znanja“. *Etnoantropološki problemi* 11 (3): 749–774. <https://doi.org/10.21301/eap.v11i3.6>
- Ćosić, Natalija. 2018. „Otpakivanje neotpakovanog. Život i budućnost arheoloških zbirki“. *Etnoantropološki problemi* 13 (3): 595–615. <https://doi.org/10.21301/eap.v13i3.2>
- Džonson, Metju. 2008. *Arheološka teorija: uvod*. Beograd: Clio.
- Gardner, Andrew. 2019. „Imperijalizam i identiteti na granici rimskog sveta, Istraživačka stanica Petnica, 20–23. novembar 2018“. *Etnoantropološki problemi* 14 (3): 1044–1047.
- Golubović, Snežana and Nemanja Mrđić. (eds.) 2018. *Vivere Militare est. From Populus to Emperors – living on the Frontier*. Belgrade: Institute of Archaeology, Institute of Archaeology Monographies no. 68/1–2.
- Gavrilović Vitas, Nadežda. 2018. “Roman Religion and Cults on the Danube Limes in Serbia”. In *Vivere Militare est. From Populus to Emperors – living on the Frontier*, edited by Snežana Golubović and Nemanja Mrđić, 169–196. Belgrade: Institute of Archaeology, Institute of Archaeology Monographies no. 68/1.
- Hingley, Richard. 1997. “Resistance and Domination: Social Change in Roman Britain”. In *Dialogues in Roman Imperialism. Power, Discourse and Discrepant Experience in the Roman Empire*, edited by David J. Mattingly, 81–100. Portsmouth, Rhode Island: Journal of Roman Archaeology Supplementary Series 23.
- Hingley, Richard. 2005. *Globalizing Roman Culture. Unity, Diversity and Empire*. London: Routledge.
- Ivanišević, Vujadin and Michael Kazanski. 2014. „Illyricum Nord et les Barbares à l'époque des Grand Migrations (V^e–VIe siècle)“. *Starinar* LXIV: 131–160.
- Janković, Marko A. 2014. “Negotiating Identities at the Edge of the Roman Empire”. In *Fingerprinting the Iron Age. Approaches to Identity in the European Iron Age. Integrating South-Eastern Europe into the Debate*, edited by Cătălin Nicolae Popa and Simon Stoddart, 89–96. Oxford & Philadelphia: Oxbow Books.
- Janković, Marko A., Vladimir D. Mihajlović and Staša Babić. (eds.) 2014. *The Edges of the Roman World*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing
- Janković, Marko A. and Vladimir D. Mihajlović. 2018. *Reflections of Roman Imperialisms*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing
- Jeremić, Gordana. 2009. *Saldum. Roman and Early Byzantine Fortification*. Belgrade: Institut Archéologique, Cahiers des Portes de Fer, Monographies 6.
- Jeremić, Gordana, Dragana Antonović and Selena Vitezović. 2018. “Craftsmanship Along the Middle Danubian Limes”. In *Vivere Militare est. From Populus to Emperors – living on the Frontier*, edited by Snežana Golubović and Nemanja Mrđić, 131–168. Belgrade: Institute of Archaeology, Institute of Archaeology Monographies no. 68/1.
- Kondić (Rankov), Jelena. 2009. „Stanica Diana na dunavskim kataraktama. Station Cataractarum Diana – Polochrion Zanes. Projekat Diana/Zanes 1978/9–2008/9 (30 godina projekta Đerdap II)“. *Zbornik Narodnog muzeja* XIX-1: 367–402.

- Kondić (Rankov), Jelena. 2013. „Moesian Late Roman Limes on the Danube“. In *Constantin the Great and the Edict of Milan, 313. The Birth of Christianity in the Roman Provinces on the Soil of Serbia*, edited by Ivana Popović, Bojana Borić-Brešković, 36–59. Belgrade: National Museum in Belgrade.
- Kondić, Vladimir. 1984. „Les formes des fortifications protobyzantines dans la région des Portes de Fer“. In *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, edited by G. Dragon, 131–161. Roma: École française de Rome, Collection de l'École française de Rome 77.
- Korać, Miomir. 2018a. *Kasnoantička i ranovizantijska utvrđenja Ljubičevac i Ušće Slatinske reke*. Beograd: Arheološki institut, Đerdapske sveske. Monografije 8.
- Korać, Miomir. 2018b. Preface to *Vivere Militare est. From Populus to Emperors – living on the Frontier*, edited by Snežana Golubović and Nemanja Mrđić, 7–8. Belgrade: Institute of Archaeology Monographies no. 68/1.
- Korać, Miomir, Snežana Golubović and Nemanja Mrđić. 2018. „Research of Viminacium and its Suburban Zones“. In *Vivere Militare est. From Populus to Emperors – living on the Frontier*, edited by Snežana Golubović and Nemanja Mrđić, 41–72. Belgrade: Institute of Archaeology, Institute of Archaeology Monographies no. 68/2.
- Korać, Miomir, Snežana Golubović, Nemanja Mrđić, Gordana Jeremić i Stefan Pop-Lazić. 2014. *Roman Limes in Serbia / Rimski Limes u Srbiji* (with introduction of Sonja Jilek and Davida Breeze). Beograd: Arheološki institut.
- Korać, Miomir i Stefan Pop-Lazić (ur.) 2018. *Rimski limes i gradovi na tlu Srbije = Roman Limes and Cities on the territory of Serbia*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Arheološki institut – Beograd, Galerija Srpske akademije nauka i umetnosti 145.
- Kostić, Đorđe S. 2011. *Dunavski limes Feliksa Kanica*. Beograd – Viminacijum: Arheološki institut i Centar za nove tehnologije.
- Kruljac, Vesna. 2009. *Lazar Trifunović. Protagonist i antagonist jedne epohe*. Beograd: Narodni muzej.
- Kuzmanović, Zorica. 2011. „Problem kulturnog identiteta u savremenoj arheološkoj praksi“. *Etnoantropološki problemi* 6 (3): 595–606. <https://doi.org/10.21301/eap.v6i3.3>
- Mattingly, David. (ed.) 1997. *Dialogues in Roman imperialism. Power, discourse and discrepant experience in the Roman Empire*. Portsmouth, Rhode Island: Journal of Roman Archaeology 23.
- Mattingly, David. 2011. *Imperialism, Power, and Identity. Experiencing the Roman Empire*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Mihailović, Srećko. 1985. *Omladinske radne akcije. Rezultati socioloških istraživanja*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar Saveza socijalističke omladine Srbije.
- Mihajlović, Vladimir D. 2011. „Gordijev interpretativni čvor: rimski pisani izvori, ideja socio-kulturne evolucije i koncept romanizacije“. *Etnoantropološki problemi* 6 (3): 679–698. <https://doi.org/10.21301/eap.v6i3.8>
- Mihajlović, Vladimir D. 2012. „Koncept romanizacije u arheologiji: uspon i pad paradigme“. *Etnoantropološki problemi* 7 (3): 709–729. <https://doi.org/10.21301/eap.v7i3.5>

- Mihajlović, Vladimir D. 2019a. "Critique of Romanization in Classical Archaeology". In *Encyclopedia of Global Archaeology*. Springer, Cham: 1–11. https://doi.org/10.1007/978-3-319-51726-1_3115-1
- Mihajlović, Vladimir D. 2019a. *Skordisci između antičkih i modernih tumačenja. Pitanje identiteta u (proto)istoriji*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za istoriju, Centar za istorijska istraživanja, Monografije knjiga 2.
- Mihajlović, Vladimir V. 2018. *Na granicama Balkana. L. F. Marsilji i rimska baština*. Beograd: Balkanološki institut SANU, Posebna izdanja 138.
- Mirković, Miroslava. 1968. *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, Dissertationes Vol. 6.
- Mirković, Miroslava. 2003. *Römer an der mittleren Donau. Römische Strassen und Festungen von Singidunum bis Aquae*. Beograd: Kompromis design Verlag Požarevac.
- Mirković, Miroslava. 2007. *Moesia Superior. Eine Provinz an der mittleren Donau*. Mainz: Philipp von Zabern Verlag, Orbis Provinciarum. Römische Provinzen.
- Olsen, Bjornar. 2002. *Od predmeta do teksta. Teorijske perspektive arheoloških istraživanja*. Beograd: Geopolitika.
- Palavestra, Aleksandar. 2011. *Kulturni konteksti arheologije*. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Pearce, Susan M. 1990. *Archaeological Curatorship*. London and New York: Leicester University Press (Paperback edition 1996).
- Petković, Sofija. 2018. "Fibulae and Roman Army on Danube in Moesia Superior". In *Vivere Militare est. From Populus to Emperors – living on the Frontier*, edited by Snežana Golubović and Nemanja Mrđić, 65–130. Belgrade: Institute of Archaeology, Institute of Archaeology Monographies no. 68/1.
- Petrović, Petar and Miloje Vasić. 1996. "The Roman Frontier in Upper Moesia: Archaeological Investigations in the Iron Gate Area – Main Results". In *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, edited by Petar Petrović, 15–26. Belgrade: Archaeological Institute Cahiers des Portes de Fer, Monographies 2, 1996,
- Prodanović, Zora. 1982. *Izložbena aktivnost Narodnog muzeja u Beogradu 1945–1980*, Beograd: Narodni muzej.
- Pruitt, Tera C. 2011. "Authority and the production of knowledge in archaeology", Doctoral thesis, Department of Archaeology, University of Cambridge. <https://doi.org/10.17863/CAM.15966>
- Senjković, Reana. 2017. Uvod u *Omladinske radne akcije – dizajn ideologije*, uredili Sanja Bachrach Krištofić i Mario Krištofić, 5–14. Zagreb: Umjetnička organizacija Kultura umjetnosti.
- Srejović, Dragoslav. 1984. „Lepenski Vir, mezolitsko i neolitsko naselje“. *Starinar XXXIII-XXXIV* (1982–83): 195–196.
- Srejović, Dragoslav. (ur.) 1993. *Rimski carski gradovi i palate u Srbiji*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Galerija Srpske akademije nauka i umetnosti 73.
- Stare kulture 1969 = *Stare kulture u Đerdapu*. 1969. Beograd: Galerija Srpske akademije nauka i umetnosti, katalog izložbe.
- Starinar 1984 = *Starinar XXXIII-XXXIV* (1982–83)
- Špehar, Perica. 2010. *Materijalna kultura iz ranovizantijskih utvrđenja u Đerdapu*. Beograd: Arheološki institut, Narodni muzej, Cahiers des Portes de Fer, Monographies 7.

- Trifunović, Lazar. 1969. „Borba sa vremenom“. *Politika. Teleobjektiv: Đerdapska hronika*, 13. 7. 1969. godine: 30–32.
- Trifunović, Lazar. 1984. „Đerdap 1961–1970“. *Starinar XXXIII-XXXIV* (1982–83): 1–4.
- Vasić, Miloje i Vladimir Kondić. 1986. „Le limes romain et paléobyzantin des Portes de Fer“. In *Studien zu den Militärgrenzen Roms III. 13 Internationaler Limeskongress Aalen 1983*, 542–560. Stuttgart: Theiss, Vorträge, Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 20.
- Vuković-Bogdanović, Sonja. 2018. “Meat Diet at the Upper Moesian Limes: Archaeozoological Evidences from the City of Viminacium and its Surroundings”. In *Vivere Militare est. From Populus to Emperors – living on the Frontier*, edited by Snežana Golubović and Nemanja Mrđić, 269–310. Belgrade: Institute of Archaeology, Institute of Archaeology Monographies no. 68/2.
- Webster, Jane. 2001. “Creolizing the Roman provinces”. *American Journal of Archaeology* 105: 209–225.
- Wilkes, John. 2005. “The Roman Danube: An Archaeological Survey”. *Journal of Roman Studies* 95: 124–225.
- Woolf, Greg. 1997. “Beyond Romans and Natives”. *World Archaeology* 28/3: 339–350.

Tatjana B. Cvjetičanin
National Museum, Belgrade

*Crossroads and Barriers on the Roman Border:
Institutional authority, Roman heritage and the “Đerdap” projects*

Although “the archaeological research in the Đerdap area represents the most important crossroad in Serbian archaeology” (Bikić i Šarić 2017, 67), the role of the two large research projects *Đerdap I* and *II* in the development of the discipline and the local archaeological community remains to be thoroughly reconsidered. In search for the answer whether the vast corpus of archaeological material and information gained in the course of these projects influenced the shift in interpretation of the Roman past and in presentation of the Roman frontier on the Danube, the paper presents certain scientific and research aspects and the consequences of the projects for the interpretive framework of the Roman period.

It may be expected that, just as the fieldwork itself was a large opportunity for professional training and growing, the huge amount of information on the Roman border collected during the projects became a constant source for further consideration and disciplinary growth. The innovations introduced – multi-disciplinarity, interdisciplinarity, preventive conservation and integral protection of heritage – foreshadowed the space for testing of ideas. However, the archaeological record of the Roman period, approached from the culture-historical

point of view, dominant at the time, is still principally interpreted according to the concepts formed in 19th century and significantly reconsidered over the last couple of decades. The majority of the recovered material is not published yet, the limited access to the “finds in boxes” obliges current researchers to work on the base of available publications, and the confidence in “discoveries” induces the transfer of ideas of original researchers without further reconsideration. The abandonment of the concept of Romanization is slow, mainly due to the institutional “keepers”, as illustrated by chosen examples, e.g. the monograph *Vivere Militare est. From Populus to Emperors – living on the Frontier* (Golubović, Mrđić 2018) and the exhibition *Roman Limes and Cities in Serbia*, organized on the occasion of the 24th International Limes-Congress, as well as the new permanent display of the National Museum, opened in 2018. It may be concluded that the constant affirmation of institutional authority, where the archaeological heritage of the Roman frontier acts as an academic symbolic capital, is more important than multivocal interpretation and presentation.

Keywords: research projects Đerdap, Roman frontier, interpretation, Romanization, archaeological heritage, presentation, institutional authority

*Tournants et barrages sur la frontière romaine :
autorité institutionnelle, héritage romain et projet Đerdap*

Bien que « les fouilles archéologiques dans la région de Đerdap présentent le plus grand tournant de l'archéologie serbe » (Bikić et Šarić 2017, 67), le rôle de deux grands projets de recherche *Đerdap* I et II dans le développement tant de la discipline que de la communauté archéologique nationale cherche encore à être reconnu et réexaminé. Certains aspects des projets scientifiques de recherche *Đerdap* I et II et leur influence sur le cadre interprétatif de la période romaine sont présentés dans la réponse à la question si le grand corpus d'informations obtenu par ces recherches avait influencé le changement dans l'interprétation du passé romain et les présentations de la frontière romaine sur le Danube.

Comme les recherches en soi étaient une grande piste de formation et de maturation scientifique, il serait attendu que l'abondance de données et les connaissances sur la frontière romaine sur le Danube alors acquises soient l'espace permanent de réflexions ultérieures et du développement disciplinaire. Les innovations dans ces projets – pluridisciplinarité et interdisciplinarité, conservation préventive et protection intégrale de l'héritage – étaient prometteuses pour la vérification des idées. Cependant, les enregistrements archéologiques de la période romaine, observés lors des recherches de la perspective historico-culturelle alors dominante, sont encore en grande partie interprétés dans la même matrice interprétative formée au XIXe siècle, mais ayant significativement changé ces dernières vingt années. Un matériel riche mais en majorité non publié

et la possibilité limitée à accéder aux « trouvailles dans les boîtes » renvoient aujourd'hui les chercheurs au matériel publié accessible, tandis que la confiance en « découvertes » conduit au transfert des positions des chercheurs originaux sans leur reconsidération. L'abandon du concept de la romanisation, en premier lieu grâce au „ gardiens “ institutionnels, se passe très lentement comme le démontrent les exemples choisis, la monographie *Vivere Militare est. From Populus to Emperors – living on the Frontier/Vivere militare est. Du peuple aux empereurs – vivre à la frontière* (Golubović et Mrdić 2018) et l'exposition *Limes romain et les villes sur le territoire serbe*, réalisées lors du 24e congrès international LIMES, ainsi que la nouvelle exposition du Musée National de 2018. Il apparaît que la constante affirmation de l'autorité institutionnelle dans laquelle l'héritage archéologique de la frontière romaine a le statut du capital académique symbolique se présente plus importante que les interprétations et les présentations plurivoques.

Mots-clés : projets de recherche Đerdap, frontière romaine, interprétation, romanisation, héritage archéologique, présentation, autorité institutionnelle

Primljeno / Received: 1. 8. 2020.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 25. 8. 2020.